

הצדיק מפידהוריץ

עיון ב"מעשה כשפים" ב"הכנסת כלה" לעגנון

כבר העירו חוקריה של "הכנסת כלה" כי כינוי זה שנתכנה בו הגיבור, ר' יודיל חסיד, אינו מתכוון לחסידות במובן החסידות הבעשטי"ת דווקא. להיפך, נראים הדברים מתוך ההקשר, ומתוך דרכי התנהגותו של ר' יודיל, שאין הוא חסיד מסוג החסידים הכרוכים אחר צדיקיהם. אף לרב מאפטא לא נסע ר' יודיל עצמו, אלא אשתו, והיא שקיבלה ממנו את הפתק שהוציא את ר' יודיל לדרכו הארוכה לחיפוש חתנים לבנותיו. ובעוד שחסיד רגיל באותה תקופה גא בחסידותו ובהשתייכותו לעדתו של צדיק, הרי ר' יודיל מנסה להסתיר את התואר שזכה בו, תואר "חסיד", משמע שראה בו תואר של שבח אישי ולא תיאור של התייחסות אל עדה, כפי שמהרהר ר' יודיל: "מה ראה רבי יודיל לקרות לעצמו נתן זון, אלא אמר רבי יודיל, אם אני אומר יודיל בטלן שמי מיד יודעים מי אני וקוראים לי חסיד, אבל אם אני קורא עצמי על שם משפחתי, מי מכיר אותי" (עמ' רכט). ברור מכאן שראה ר' יודיל בשם משפחתו — שהכל ראו בו שמו של גביר נעלה — מעין פחיתות המורידה אותו למעלת שאר בני אדם, בעוד שאילו היה מגלה כי אינו אלא "יודיל בטלן" הכל יודעים ש"יודיל חסיד" הוא ונמצא הוא משבח את עצמו. דברים אלה אינם עולים בקנה אחד עם דמותם של חסידים המשתייכים לעדותיהם של צדיקים באותם ימים, והדברים ארוכים ולא כאן המקום לדון בהם.

מכל מקום, בקטע אחד במחזות המעשים הארוכה של ר' יודיל כלל עגנון התייחסות מפורשת אל החסידות הבעשטי"ת, שצילתה אמנם מרחף על פני הספר כולו, אך רק לעתים רחוקות באה היא לידי ביטוי גלוי. בדיקתו של קטע זה תאפשר לנו לעמוד על יחסו של המספר אל החסידות ואל מאמיניה, ודומה שתקנה לקורא פרספקטיבה נאותה לגבי תפיסת עולמו על עגנון, בשעה שבא הוא לפרוש יריעה רחבה של חיי עם ישראל במאה שעברה, כפי שעשה ב"הכנסת כלה".

ראשיתם של הדברים באותה סעודה גדושה שאכלו ר' יודיל ונטע נהגו בביתו של פלטיאל, סעודה שנתלוותה לה שתייה לשכרה. ר' יודיל, כדרכו, דורש את מעשהו כמעשה נוח ושכרונו, ובאותה שעה נהג נטע כמנהגו בשכרונו שאינו מונע מדרשנות יתירה: "בשעת דיבורו היה נטע יושב כאלכסי להבדיל בזמן שהיה נוסע עם הבעש"ט הקדוש ז"ל, כלומר אחריו כלפי הסוסים ופניו כלפי הבעש"ט משום כבודו של הבעש"ט ז"ל, אלא שסוסיו של הבעש"ט ז"ל במאמר היו מהלכים ולא היו צריכים למנהיג, אבל סוסיו של נטע כיוון שהסיע עיניו מהם הניחו דרך המלך" (עמ' ל). האירוניה בדברים אלה שני מישורים לה, מישור ישיר — שיכרותו של נטע מביאתהו לנהוג מנהג איוולת, ואילו עגנון דורש את הדברים לשבח ומדמהו

לאלכסיי סייסו של הבעש"ט. אלא שאלכסיי זה גוי היה, ובשעה שאומר המספר כאלכסיי להבדיל, הרי שם הוא ללעג את דרכם של החסידים, שגוי הקשור בבעש"ט נעלה בעיניהם מיהודי המוביל חסיד סתם. האירוניה כלפי סיפורי החסידים בולטת, ואולם אף בכך לא מיצינו את העיקר: "שבחי אלכסיי" והסיפורים עליו אינם מגופם של סיפורי החסידים האמיתיים, אלא בחלקם הגדול דברי לצון שכתבו המשכילים כנגד החסידים על מנת ללגלג עליהם; כאן נכנע המספר לרוח הלצון האנטי-חסידית שרווחת היתה בשלהי המאה שעברה ובראשית המאה הנוכחית כלפי החסידים, ועושה את אלכסיי לגיבור מגיבוריו של הבעש"ט.

המשך הדברים מעיד על התרחקותו של ר' יודיל מעצמו והתקרבותו אל דמות החסיד החסידי-בעש"טי, שברוב הספר מקפיד המחבר לשמור על המרחק הנאות ביניהם. ראשיתו של דבר בצד השלילה, כאשר מעיד המספר על ר' יודיל כי "לא היה במידת ההשתוות" (עמ' ל). "מידת ההשתוות" היא מידה מהמידות שהבעש"ט דרש מתלמידיו, על פי פרשנות מיוחדת, והדברים מצויים בשני קטעים בראש "צוואת הריב"ש", אחד הטכסטים החסידיים הידועים ביותר. ואולם לגבי ר' יודיל, כמסתבר מכלל הספר, "מידת השתוות" זו אינה לקוחה מ"צוואת הריב"ש", אלא מן המקור שממנו נטל הבעש"ט, שינה אותו ועיבדו, כלומר מספר "חובות הלבבות" לר' בחיי אבן פקודא, בו מצוי מונח זה לראשונה, וספר זה מצוטט וחוזר ונשנה בדברי ר' יודיל פעמים רבות בספר. משום כך ראוי לפרש ציטאט זה, ש"לא היה במידת ההשתוות", לא כיציאה מגדר חוקיו של הבעש"ט, אלא כיציאה מגדר חוקיו השכלתניים-חסידיים של בעל ספר "חובות הלבבות", המכונה כאן, במקומות רבים בספרותו המאוחרת, "החסיד בעל חובות הלבבות".

יציאתו של ר' יודיל ממידת ההשתוות שלו, שעיקרה חסידות שמרנית ולא חסידות בעש"טית, באה לידי ביטוי בקטע הבא, שאף הוא מוגע על ידי חולי מעיים שגרמה לו ולר' נטע אותה סעודה. בעוד שבספר כולו מתייחס ר' יודיל בכבוד והערצה לרבי מאפטא, שעל פי צויו יצא לדרכו, הבטחתו כי ימצא חתנים לבנותיו עמדה לנגד עיניו תמיד, הרי בפרק זה מצוי קטע שבו יחסו של ר' יודיל אל הצדיק אינו מצטמצם ביחס של הערצה אל יהודי נכבד ומקודש, אלא נושא סימני-אופי של יחס חסיד (וכמעט כתבנו חסיד שוטה) לרבו:

"כמה נצטער רבי יודיל מן הנסיעה, אף על פי כן לא הרהר אחרי הצדיק מאפטא שגרם לנסיעתו, אלא אמר בלבו (במדבר ל"ג) אלה מסעי בני ישראל וגומר על פי ה', שכל מסעותיו של הישראלי על פיו יתברך. באותה שעה נראתה לו דמות דיוקנו של אותו צדיק כאילו הוא עומד לפניו. באותה שעה הכיר רבי יודיל שאמת בפי העולם שצריך אדם להיות מקושר לצדיק, שהוא עומד לו אפילו שלא בפניו. כמה נתייסר רבי יודיל על ידי אכילה ושתייה, וכיון שזוכר באותו צדיק הלכו יסוריו. אמרו עליו על אותו צדיק שאכילתו ושתייתו חוץ לדרך הטבע, כדי לתקן על ידיהן מה שדורו פוגם במאכל ובמשתה" (עמ' לב-לג).

לעתים מעלה עגנון שחוק אירוני בוויזות פיו בשעה שהוא מתאר את ר' יודיל. דומה שבקטע זה ממלא הוא את פיו שחוק מתגלגל. צריך היה ר' יודיל לכאב-מעיים

חריף כדי שיעמוד על קדושתו של הצדיק מאפטא, וכדי שיכיד ש"צריך אדם להיות מקורש לצדיק" — לא לשם עילוי נשמתו, לא לשם תיקון חטאיו, אלא לשם תקינותם של בני מעין. דומה שזה המקרה היחיד בספר כולו שעגנון מציין כי דמותו של הרבי מאפטא עמדה לנגד עיניו של ר' יודיל ושנכנסו בלבו הרהורי חרטה על היותו "חסיד" פרוש ולא "חסיד" בעשטי"י. משעה שנעשה — ולו גם בהרהור של רגע — "חסיד בעשטי"י, מיד הלכו ייסוריו, ולא ייסורי בנות הצריכות להנשא, או ייסורי פרנסה, אלא כאב בטן של זלילה מופרזת, ועגנון ממשיך ומסביר לקורא כי ריפויים של חליים מסוג זה הוא סגולתו המיוחדת של הרבי מאפטא, הוא טורח בכך אפילו ביום הכיפורים עצמו (עמ' לג). עדיין צריך פירוש המשפט "שכל מסעותיו של הישראלי על פיו יתברך". לפי המשמעות המדוייקת של הדברים, בעקבות הפסוק, הכוונה היא לאל, ואולם לפי ההקשר המיידי, נראה שהכוונה היא לצדיק מאפטא, שהוא לפחות בחינת שליחו של האל במקרה זה. שהרי הוא ששיגר את ר' יודיל למסעותיו. משמע, מהפך עבר על ר' יודיל עקב חולי מעיים שלקה בו, מהפך שעשאו חסיד בעשטי"י.

אך אין זה אלא שלב ראשון בסיפור-ליצנות זה של עגנון הקשור בחולי המעיים שלקו בו נטע ור' יודיל, בראשית הפרק "מעשה כשפים" מבקש נטע את עזרתה של כשפנית, (עמ' לג-לד), וזו אמנם נעתרת לו, משקה אותו עשבים המלאים כישוף וכאביו סרים ממנו, אלא שנטע מתחיל "לקרקר כתרנגול ולצעוק ככלב" (עמ' לה), ולאחר מכן מציע הוא לר' יודיל להסתייע בעזרתה של הכשפנית. כששומע זאת ר' יודיל, מגיב הוא תגובה שבוודאי ידע עגנון אל מה היא מכוונת:

"הבין ר' יודיל עד היכן הדברים מגיעים. צעק בכל כוחו: המבלי אין אלקים בישראל? ומכוח צעקה זו היה קידוש השם ממש, שנתבהל נטע מן הקול וחזרו תחלואיו והכיר שאין כוח הטומאה אלא אחיות עינים. משכו חסיד לנטע ואמר לו, שים ירך באבנטי ונברח מצילו של אותו בית ונתפלל" (עמ' לה).

הביטוי "היה קידוש השם ממש" הוא ביטוי רווח בחסידות, לתיאור גדולתו והצלחתו של הצדיק החסידי, ואף בדוגמה שלפנינו, כפי שמציירה עגנון, היתה הצלחתו של ר' יודיל שלימה: תרופותיה של הערלית גזו כלא היו, כשם שהבעש"ט ותלמידיו גברו על שדים ועל מכשפים, "וחזרו תחלואיו" של נטע. משמע, רפואתו הגדולה של השם הקדוש ושל כוחו של הצדיק היא בכך, שהיא מסלקת רפואת שקר של בני האומות ומחזירה את היהודי אל חוליו הראשון, הקדוש. ולא עוד אלא שמוסיף עגנון לתיאור את בקשתו של ר' יודיל שנטע יאחו באבנטו, סגולה כנגד כוחות הטומאה, שכן רבים הסיפורים, הן על הבעש"ט והן על חסידיו וממשיכיו המתארים את גדולת הכוח הטמון באבנטו של הצדיק, אם בשלב ראשון של סיפור זה הפך ר' יודיל מחסיד-פרוש לחסיד-בעשטי"י, הרי בשלב זה של הסיפור נעשה מחסיד סתם למעין צדיק-בעשטי"י, וניכר כי המספר ממלא פיו שחוק.

אם ספק בעינינו אם אמנם לכך נתכוון עגנון, מביא הוא עד בן המקום ובו הזמן המעיד כי אמנם זהו התהליך אשר התרחש:

"וכשהגיע רבי יודיל לישלא שם חלקנו כהם | ב"עלינו", רקק מלוא פיו,

ואלמלא לא הקדים נטע וברח היה טובע ברוק. וכשהגיע ליעל כן גקוה' הגביה עצמו למעלה מן הארץ וזקף שתי ידיו למעלה מראשו והתחיל מטפח בידי וקורא מסילודין וכיסופין גוראים, 'לראות מהרה בתפארת עונך', עד שנשמע קולו למרחוק. בא נחמיה החולב וראה את ר' יודיל החסיד מתפלל ומרקד ומטפח. אמר נחמיה בלבו, אין זה אלא שצדיק גדול הוא. שבאותם הימים היתה הארץ מלאה צדיקים. אמר לו: רבי, יסעוד אצלי. אמר לו, לא רבי אני ולא יהודי טוב אני [יהודי טוב — כינוי לצדיק חסידי ביידיש] אלא אם יהודי רוצה לקיים מצוות הכנסת אורחים הריני מוכן ומזומן לסייע לו בגופי" (עמ' לה"ל, ובהמשך באה פסקה שאף היא לא אפיינית, שר' יודיל נוטל את המושכות בידו, במקום בידי ר' נטע, ובכך מפגין הוא כי נטל את גורלו בידו).

יש כאן פארודיה על דרך התפילה החסידית, על כל הגזומה שבה, כדרך שנהגו לתארה מתנגדים, ויש כאן הוכחה כי אמנם בני הדור ראו בהתנהגות כזו מעין התנהגות של צדיק, כפי שמוכח מדבריו של נחמיה החולב. בעיני סביבתו, ואולי במידה מסוימת בעיני עצמה, נעשה ר' יודיל אותה שעה מחסיד לצדיק. אלא שאין חסיד נעשה צדיק עד שנעשה נס על ידו. משום כך ממשיך עגנון בתיאורו, ומספר כיצד נעשה נס על ידו בבתו של ר' נחמיה. תחילה אין גינוניו של ר' יודיל זוכים אלא לגיחוך:

"מיד נטל ספר שערי ציון וישב על הקרקע וערר בכי וקינה על שריפת בית אלקינז, עד שדימו אנשי הבית שנתעלף וצעקו מים מים. אמר להם נטע, הניחו לו, על חורבן ירושלים הוא בוכה. עמדו משתוממים ויצאו לעבודתם" (עמ' לח). אין קטע זה מובן אלא על רקע של מה שקדם לו, הבכי והתאניה בביתו של ר' נחמיה בשעה שסברה אשתו כי החתול גנב את הגבינות, דבר שעורר מהומה ובכי וצעקה גדולה שהעירה את ר' יודיל. משראו בני הבית את ר' יודיל מקונן, סברו שנראה שמא על הגבינה הוא מקונן, עד שהרגיעם נטע, ועם זאת הכניס בלבם מידה של יראת כבוד כלפי ר' יודיל, יראת כבוד ששימשה רקע למעשה הגס שאירע לאחר מכן:

"סיים ר' יודיל סדר תיקון הצות ולבו קובל ומגודד על ריחוק השכינה ועל פירוד הלבבות, התחיל משורר בלשון טייטש, כלה וי ביסטו, חתן וי גייסטו, כלה כלה היכן את, חתן חתן אנה תלך, זה השיר של הרב הקדוש מקאלוב שהיה רוצה ארוזים בילדותו וכל סידורי תנועותיו היו מניגוני היחוד של הקדוש ברוך. הוא והשכינה דוגמת חתן וכלה".

עקיצה חריפה זו כלפי הניגון החסידי אופיינית למסגרתו של סיפור זה. השימוש בלשון יידיש בשעת קינה על פירוד בין השכינה לבין תפארתה, הקדוש ברוך הוא, אופיינית לצדיקים, וכדי להסיר ספק מלבנו מספר עגנון כי היה זה ניגונו של צדיק שהיה רוצה ארוזים, ומסתבר שניגונים שלמד בשעה שרעה ארוזים שימשו אותו ב"כל סידורי תנועותיו שהיו מניגוני היחוד של הקדוש ברוך הוא". ביקורת חריפה הושמעה על החסידים על כך שאימצו ניגוני נכרים, לרבות ניגוני עגבים, לצורך עבודת אלהים, דבר שהיה שנוי במחלוקת הפוסקים מאז תקופת הרנסנס. כאן מתדמה

ר' יודיל בפירוש ובמובהק לאותו הרבי מקאלוב, ועל ידי כך זכה שנעשה נס על ידו. אף הנס כשלעצמו טיפוסי הוא, מעשה בבתו של ר' נחמיה ש"צתה לשפוך עבט של שופכין, חטופה החיצונים ונתעלמה עמהם, נתאבלו עליה אבותיה עד שנתייאשו הימנה, לימים חזרה ולא ניכר בה צלם אלקים" (עמ' לח). כששמעה את תפילתו של ר' יודיל, מעין תפילת רועה האווזים הרב מקאלוב,

"באותה שעה ירדה אותה ריבה מן הקש והתחילה בוכה על נפשה, עד שנשמע קולה בכל הכפר. באו אביה ואמה ושמחו שמחה גדולה וכיבדו את החסיד בכל מיני כיבוד. לא יצתה שעה עד שהגיעה השמועה לכל הסביבה והתחילו רצין לראות את הנס ומבקשים להתברך מפיו של אותו חסיד כדי שיברך אותם האלקים, והזמינו את החסיד לביתם שיברך על הלחם כדי שיתברך לחמם. הקיצור, כל הארץ האירה מכבודו" (עמ' לט).

הסאטירה העגנונית נוקבת אף כאן: איש אינו שם לב לנערה עצמה, איש אינו חוקר אותה, משעה שנפתח סגור לבה, מה אירע לה, מה הביאה לידי בריתה ולידי אילמות; כל תשומת הלב נתונה לעושה הנס, לר' יודיל, הנעשה על ידי כך שליחו של הקדוש ברוך הוא. בטרם פנו ההורים אל בתם, כיבדו את ר' יודיל בכל מיני כיבוד, וכל יתר בני הסביבה באו לבקשו שיברכם, כאילו ברכתו של איש מעלה יש לה משמעות בעיני האל יותר מברכתו של יהודי סתם. דברים אלה כתובים בגוסת הסאטירה האנטי-חסידיית המסורתית, שראשיתה בספרות ההשכלה והיא פורחת בספרותנו בתחומים רחבים יותר מכפי שנסקרו עד עתה, וקטע זה של עגנון מוסיף נדבך משלו למסכת זו.

משעה ששרתה שכינה על ר' יודיל נעשה צדיק עושה נפלאות לכל דבר: "עשה כמה ימים במקומות הרבה... כל הכפרים הסמוכים לפידהוריץ, והתיר כמה פרות מן הכשפים ומסר לכפריים כל מיני סגולות ורפואות, כגון לעצור דם החוטם ולהחזיר דבורים לכוורתיהן וכן לגרש כנים מן הגוף; כיצד, טול תפילת צמר וטבול אותה בשמן ותן אותה על בגדך ויתקבצו כל הכנים למקום אחד והרי הם בידך להרוג את כולם בבת אחת. חס ושלום שנתעסק רבי יודיל בסגולות ורפואות, אלא רבי יודיל לעצמו כתב אותן בשולי סידורו, ומשום מצות ואהבת לרעך כמוך גילה מהן לאחרים" (עמ' לט), ושוב לפנינו סאטירה קלאסית: הדברים שעושה ר' יודיל הן מן הדברים שכפריים בקיאים בהם מחיי יום יום שלהם יותר מחובש בית המדרש כר' יודיל, שחכמתו לקוחה מספרים שעצות שבהם רשם בשולי סידורו, אלא במקום שיש אמונה, נראה צדיק בכל מעשיו, יהיו אשר יהיו, אפילו בשעה שמורה הוא כיצד להרוג כנים שבגוף. ר' יודיל אף מוסיף ומטפל בבתו של ר' נחמיה, מלמדה להדליק נרות, ונס גדול היה שם, לדברי עגנון, שלא כיבו נרותיה את האש, "ולא עוד אלא שהיה אורו הולך ומבהיק את כל הבית כולו" (עמ' לט). אף כאן יש יסוד סאטירי, שבעוד שהכל הסיחו דעתם מאותה ריבה ופנו אל פרותיהם הנגועות ואל כיניהם, לא הסיח ר' יודיל את דעתו ממנה ועשה את אשר ביכולתו לעשותה ריבה כשרה, והוא ממשיך אף ללמדה תורה (עמ' מ).

עגנון חוזר שוב לאותו עניין של שירי עגבים של נכרים המושרים כשירי קודש

בפי חסידים: "זוה אחד מן הדברים שקשה להולמם, שהרי שירים אלו לשם ליצנות נתחברו, אלא שהכפריים שרו אותם כשירות ותושבחות, מהם נתפשטו בכל המקומות... פעמים שהחוננים שמעו את ניגוניהן והלבישו בהן את התפילות", ולכך מוסיף עגנון את הנימוק החסידי הקלאסי לנוהג זה, הנימוק של החזרת ניצוצות קדושה שנפלו לתהום הטומאה והצדיק גואל אותם משביים, ואומר: "זה כוחם של מעשים טובים, אפילו עושים אותם שחוק, המאור שבהם מחזירם למוטב" (עמ' מ). גדולתו של ר' יודיל נתבססה בפידהוריץ, והכל משכימים לפתחו, עד שעלה עליו הכורת בסופו של דבר:

"שהה רבי יודיל בפידהוריץ עד סמוך לחנוכה. עד שהתחילו הרבנים יוצאים לכפרים לגבות מעות של חנוכה מן הכפריים ולא הניחו אחריהם אפילו ביצה בשביל יולדת. כל אותם הימים שעשה רבי יודיל בפידהוריץ היה נטע מוליך חטים ושעורים לעיר ומביא מיני סחורה לכפר ואוכל ושותה ונהנה ומאכיל את משכני ונרוצה שבותל שועל בלי שום תערוכת של קש ותבן עד שהשמינו כשני גבאי צדקה" (עמ' מא), ותיאור הרכוש הגדול שעשו הרבנים בפשטם על הכפרים חוזר ומפורט גם בהמשך (עמ' מב).

משמע, בשעה זו ששימש ר' יודיל מעין רבי בפידהוריץ, בזכות הנס שנעשה על ידו נהג נטע מנהג של גבאי בחצרו של צדיק, גבה מכל מבקש טובתו של ר' יודיל את כל הדרוש להם, ומאחר שעגנון נוקט לשון נקייה ואין הוא מבקש להטיל דופי במישרין לא בר' יודיל ולא בנטע, נאחו בסוסים, משכני ונרוצה, וקבע כי "השמינו כשני גבאי צדקה" — וזאת אמנם היו באותה עת, גבו את הצדקה שהשפיעו הכפריים על ר' יודיל בזכות כוחו, תפילתו וברכותיו.

קץ שעתו היפה של ר' יודיל בא בשעה שהגיעו הרבנים ה"אמיתיים". סתם עגנון ולא פירש אם הכוונה לרבנים ממש, או שמא לשלוחיהם של צדיקים חסידיים, ואף אם נתכוון לאחרונים, כנראה לא רצה להגדיש את הסאה. מכל מקום, במקום שבעלי מקצוע עומדים אין חובבים יכולים לעמוד, ונתרוקנה הארץ ור' יודיל ונטע נאלצו להעתיק מקומם, למרות שהנס שנעשה לא הועם זהרו, אלא שנדלדלו הכפריים מלתמדך בהם. מכאן ואילך חוזר נטע להיות בעל עגלה סתם, ולא בחינת "אלכסיי" עגלונו של הבעש"ט, ור' יודיל חוזר להיות מקבץ נדבות להכנסת בנותיו לחופה. הקריירה הקצרה של הצדיק מפידהוריץ באה לסיימה.

ואולם לקח רב יכולים אנו ללמוד מאפיזודה קצרה זו ב"הכנסת כלה" לגבי עמדתו של עגנון לגבי החסידות. לא במקרה שייך עגנון את ר' יודיל לעולמה של החסידות, ולא במקרה גרם לו שיהיה סובב בעולם שהחסידות שלטת בו ומכתבו של הרבי מאפטא בכיסו. אך באותה מידה לא מקרה הוא שלא זיהה את ר' יודיל כחסיד ממש, כחסיד אחד מצדיקי הדור, אלא נתן לו אפשרות להתבונן, כאילו מן הצד, במתרחש בחצרות הצדיקים. בכמה וכמה מקומות בספר באה לידי ביטוי הערצתו הגדולה של ר' יודיל לצדיקים ידועים, ובייחוד כאלה שהלכו זה מכבר לעולמם, ואולם אין הוא שואל שאלות ואין הוא מודרך על ידי תורת החסידות, פרט למעשה שעשתה אשתו אשר שיגרו לדרכו. כך יכול עגנון להיות מצוי בתוככי עולם החסידות, ועם זאת

להתבונן בו במידה מסויימת של ריחוק, דבר המאפשר לפחות התבוננות אירונית, אם לא סאטירה גלויה.

דומה שהקטע שנידון כאן, "מעשה כשפים" ו"נס גדול היה שם", הוא דוגמה להתנערותו של המספר מן ההתבוננות האירונית המנותקת מן המתרחש, וגילוי של התערבות סאטירית ישירה. ראוי הוא קטע זה לתפוס מקום בספרות העניפה של הסאטירה הסיפורית האנטי-חסידית, שראשיתה ביצירתו של יוסף פרל, המשכה בכל רחבי ספרות ההשכלה, ואף רבים מסופרי הספרות העברית החדשה, לרבות אלה שנראו כ"גיאור-חסידיים", לא ניקו ממנה, בין בקביעות בין דרך עראי. מכל מקום קונטרס זה די בו כדי להוציא מן הלב שיש ב"הכנסת כלה" מידה כלשהי של אידיאליזציה של העולם הרוחני שהחסידות שלטה בו; דומה שהיפוכם של דברים קרוב יותר לרוחו האמיתית של הספר.